

Christopher Collstedt, *Urkatastrofen förkroppsligad: Krigsfångarna och den moderna humanismens genombrott i Sverige 1914–1921* (Lund: Nordic Academic Press 2023). 191 s.

Första världskriget har beskrivits som 1900-talets urkatastrof – ett djupt samhälleligt trauma vars bearbetningsprocess radikalt omvärderade tidigare politiska, etiska och existentiella föreställningar. Erfarenheten av det industriella massvåldet förändrade inte minst synen på mänskligt lidande och utsatthet i väpnade konflikter, med genomgripande krav på omorganisering och styrning av humanitära insatser. I kontrast mot tidigare filantropisk verksamhet, baserad på kristen moral, närde världskriget framväxten av en rättighetsbaserad humanitarism, med starka band till föreställningar om mänskliga rättigheter.

Collstedts bok bidrar med ett svenskt perspektiv på denna utveckling. Sverige var visserligen neutralt under kriget, men samhällsdebatten påverkades starkt av intrycken från det krigshärjade Europa. I fokus för boken står diskursen om krigsfångars lidande i Sverige under och alldeles efter kriget. Svenska Röda Korset var en viktig aktör i arbetet för att förbättra villkoren för världskrigets miljontals krigsfångar, en fråga som även uppmärksammades av en bredare allmänhet genom Elsa Brändström, känd som Sibiriens ängel, och hennes beskrivning av sitt arbete med tyska och österrikiska krigsfångar i Ryssland. Inspirerad av Michel Foucault analyserar Collstedt menings- och minnesskapandet kring krigsfångarnas lidande, utsatthet och rättigheter i syfte att studera den moderna humanitarismens genealogi. En central utgångspunkt för studien är att beskrivningar av krigsfångarnas sargade kroppar och psyken var en viktig del av den meningsskapande processen kring kriget, vilket bokens titel också antyder.

Bokens tre empiriska kapitel diskuterar den humanitaristiska diskursen utifrån olika källmaterial och perspektiv. I det första kapitlet analyseras Brändströms ögonvittnesskildringar av krigsfångars lidande som exempel på "humanitärt berättande" – hur hon identifierar ett humanitärt problem och mobiliserar läsaren till att ingripa. I nästa kapitel vidgas fokuset till att studera krigsfångarnas lidande och utsatthet i den samtida medicinska diskursen, baserat på rapporter från svenska frivilligläkare, medan Collstedt i det tredje empiriska kapitlet studerar svenska Röda Korsets engagemang för Haagkonventionen och de normer som låg till grund för föreskrifterna om behandlingen av krigsfångar.

Genomgående strävar Collstedt efter att problematisera den humanitaristiska diskursen. Den utveckling som tidigare forskning beskrivit som förhållandevis rak, visar Collstedt vara sammanvävd med andra politiska, moraliska och nationalistiska diskurser. Här utgör boken av allt att döma ett

viktigt bidrag till forskningsfältet, men är samtidigt inte minst en mycket initierad redogörelse för svenska Röda Korsets humanitära arbete under världskriget.

Något jag efterfrågar är en bredare historisering av den diskurs boken studerar. Collstedt är tydlig med vad som är studiens fokus. Detta är en bok om humanitarism, inte om krigsfångar. Frågan om hur krigsfångar behandlats historiskt är dock, i min mening, inte oviktig för att studera debatten om krigsfångenskap som humanitärt problem. En mera utvecklad historisk kontextualisering skulle kunnat kasta skarpare ljus över kontinuiteter och brott i den diskurs Collstedt undersöker. Jag slås framför allt av hur Brändströms och de svenska frivilligläkarnas skildringar av krigsfångarnas lidande verkar präglas av deras förväntningar på moderniteten. Övertygelsen att det moderna samhället borde kunna prestera mer i fråga om hygien, sjukvård och materiell standard verkar spela en viktig roll när de definierar krigsfångarnas lidande som ett humanitärt problem.

Jag undrar samtidigt om inte den humanitaristiska diskurs Collstedt studerar har något mer att säga oss om meningsskapandet kring första världskriget. I inledningskapitlet slår Collstedt fast (s. 25–26) att

aldrig förr hade krig orsakat sådan massdöd eller så stora flyktingströmmar. Aldrig förr hade civilbefolkningen i kriget spår drabbats så av svält, epidemier och andra humanitära katastrofer.

Tveklöst var det så världskriget upplevdes i samtiden, och det är tveklöst så det blivit ihågkommet av eftervärlden. Att bearbetningen av krigstraumat fick stora samhälleliga konsekvenser är också svårt att ifrågasätta. Sett till ett globalt och längre historiskt perspektiv kan dock bilden av världskriget som mänsklighetens dittills värsta humanitära katastrof problematiseras. Om man tittar på absoluta dödstal så är första världskriget det dittills dödligaste kriget i Europas i historia, men Taipeiuupproret i 1850-talets Kina uppskattas ha kostat minst lika många människoliv. Om man istället tittar på relativa dödstal, i förhållande till befolkningsstorlek, är det uppenbart att historien är fylld av minst lika förödande krig. Mot denna bakgrund är frågan varför bearbetningen av första världskrigets lidande fick så pass samhällsomvälvande effekter synnerligen relevant – en fråga som inte kan betraktas som slutgiltigt utredd av tidigare forskning.

Collstedts bok skildrar hur den rättighetsbaserade humanitarismen växte fram som en konsekvens av världskrigets massvåld, men kan den humanitaristiska diskursen också ha spelat en roll för att etablera bilden av världskriget som urkatastrof? I vilken mån hjälpte det humanitära arbetet till att

cementera föreställningen om att krigets mänskliga lidande sakande motstycke i historien? Dessa funderingar ligger utanför ambitionen med Collstedts bok, men här kan studien inspirera till nya forskningsfrågor.

Göteborgs universitet

OLOF BLOMQVIST

Tobias Berglund & Niclas Sennerteg, *Baltikums befrielse* (Stockholm: Natur & kultur 2023). 507 s.

Nya böcker om de baltiska staternas historia är en sällsynt företeelse. Därför är det glädjande att Tobias Berglund och Niclas Sennerteg har lagt ner ett omfattande forskningsarbete för att kunna förmedla till oss den mycket turbulenta historien kring de självständiga baltiska staternas uppkomst under det första världskrigets slutskede. Bakgrunden är Romanov-imperiets sönderfall och striderna mellan bolsjeviker, vita ryska trupper, kvardröjande tyska armékårer och nybildade nationella estniska och lettiska militära förband om makten i det baltiska territoriet. Studien är främst militärhistorisk, med en ingående beskrivning av befrielsekrigens olika faser och växlande allianser, men författarna strävar också efter att placera in stridigheterna i ett större geopolitiskt scenario där särskilt Storbritannien med dess involvering i det ryska inbördeskriget spelade en stor roll.

Bokens styrka – men kanske även i viss mån dess svaghet – är att den bygger i mycket stor utsträckning på memoarer skrivna av personer som var indragna i stridigheterna på någon av sidorna. Det gör att framställningen blir mycket levande och detaljerad, med en påtaglig närhet till stridens realiteter, men samtidigt hade det behövts en lite mer kritisk distans till memoarförfattarna för att den förmedlade bilden ska kännas som helt trovärdig. Det är också främst tyska, tysk-baltiska, svenska och brittiska memoarer som används, medan ester och letter kommer betydligt mindre till tals och soldater från den bolsjevikiska sidan inte alls.

Förutom memoarerna bygger framställningen på forskning om modern baltisk historia där författarna visar på en stor beläsenhet men tyvärr använder sig lite väl mycket av relativt gammal och i viss mån överspelad litteratur. För Estlands del används dock den Tallinnbaserade tyske historikern Karsten Brüggeman på ett förtjänstfullt sätt, men för Lettlands del borde den framstående lettisk-amerikanske historikern Andrejs Plakans arbeten ha använts betydligt mera. Även om några publikationer på estniska och lettiska listas i litteraturlistan kvarstår intrycket att författarna inte har kunnat dra riktig nytta av den historiska forskning som gjorts i Est-